

קישור להקלטה:
bit.ly/manitou1-1

ראשי השנים והזמן המתחדש תמלול

ההקלטה יצאה לאוויר העולם בזכות רחל הדס ז"ל, תלמידתו של מניטו, ששמרה על ההקלטה ותרמה אותה למכון מניטו בשנת 2015. יהי זכרה ברוך.

מניטו: ...מבנה לוח הזמנים שלנו. יודעים שיש ארבע ראשי שנים (משנה ראש השנה פ"א מ"א), אבל בעיקר יש ראש השנה שהוא ראשון בתשרי, וחודש ניסן. אז ראש השנה קשור לבריאת העולם, וניסן לגאולת ישראל מהגלות. אבל ידוע שיש מחלוקת אצל חז"ל (ראש השנה י"ב) אם העולם באמת למעשה נברא בניסן או נברא בתשרי. הנושא שמה: שעלה במחשבה להיבראות בניסן (שם כז ע"א), וברא אותו בתשרי. אבל בכל זאת, צריך אולי להבין, מה שאפשר, לגלות קודם כול את השאלה: למה יש לנו כל כך הרבה ראשי שנים?

בין חידוש לשינוי: ישראל מונין ללבנה ואומות העולם לחמה

העניין של מבנה וקצב הזמן לפי התורה, לפי היהדות, זה נושא בפני עצמו. אבל מעניין לציין שיש לנו התחלה של השנה, ואין שום מושג של סוף שנה. אצל הגויים, בלוח הזמנים שלהם, יש גם זה וגם זה. ואתם זוכרים אולי את המדרש שמונה את ההיסטוריה וקצב הזמן של אומות העולם לחמה, והזמן של ישראל ללבנה (מכילתא בא, ב). אז אנחנו רואים שהמחזור של השמש – יש לו התחלה, יש לו שיא, ואחר כך ירידה, ואחר כך השנה נגמרת, יש סוף

1. נשמע לא ברור. דקה 11: 9.

של השנה, ואחר כך יש שנה שנייה. מבחינה סמנטית יש איזה קשר בין המושג 'שנה' והמושג 'שני' – זה העניין של השינוי. הזמן משתנה בשני מישורים: יש שינוי של הזמן שהתוצאה היא מצב שונה לגמרי מהמצב הקודם. אז זה משמעות של המילה 'שינוי'. ושינוי זה אסור לפי ההלכה. שינוי זה אסור, אבל יש מושג אחר, וזה: 'חידוש'. חידוש – כשהזמן מתחדש, ונשאר באותו עצם שהיה לו מקודם, אבל למרוצת הזמן. ולכן כוח החידוש נמסר לישראל ועניין השינוי נמסר לאומות העולם. אצל אומות העולם – והם קשורים למחזור החמה – יש שינויים. ולכן אצל ישראל יש התחדשות מתמדת, כוח החידוש נמסר לישראל. זה מין כוח אינסופי. אפשר להבין את זה דרך פסוק בתנ"ך: אין חדש תחת השמש, פשוטו כמשמעו. בהיסטוריה של הברואים אין שום חידוש. זה אותה היסטוריה שחוזרת על עצמה דרך כל התרבויות, אבל בצורה שונה. אבל זה אותה היסטוריה, אין שום חידוש. החידוש נמסר לישראל.

ולכן כדי להבין את ההבדל בין הזמן שמתחיל בתשרי, והזמן שמתחיל בניסן – וזה מאיר, נותן תשובה לאותה שאלה: אין סוף של השנה. השנה שמתחילה בתשרי, מגיעה לשיאה בניסן. ובו בזמן, השנה שמתחילה בניסן, ממשיכה את העלייה של הזמן ואין שום ירידה. וזה משנה לשנה, בין ניסן לתשרי, בין תשרי לניסן, וכן הלאה. ולכן זה מסביר למה אין לנו מושג של 'סוף השנה' – כוח ההתחדשות שנמצא בישראל. והפסוק הוא ברור מאוד: "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשׁ חֲדָשִׁים" (שמות יב, ב), עניין החידוש, עניין 'אור הלבנה' – זה שייך לישראל מיציאת מצרים ואילך.

ואפשר גם להוסיף משהו בזה, כי העניין הוא חשוב מאוד: זה המובן הקבלי של המילה 'בראשית': הראשית הוא אין סופי, זה עניין שכולו ראשית. זה ההסבר, יש רמז בהסבר של רש"י, בפירושו על הפסוק הראשון בתורה: כי אין פשט למילה 'בראשית' במובן של 'בהתחלה', וצריך לדרוש את המילה במובן של תכלית הבריאה: "בשביל ישראל שנקרא ראשית, בשביל התורה שנקראת ראשית", זוכרים את ההסבר. ולכן יש דבר שנקרא ראשית שהוא כולו ראשית, אין לו סוף. ולכן יש הקבלה בין המושג של 'אין סופי' ו'ראשית'. ראשית – זה אין סוף. אם כן, מהאין סוף הקב"ה ברא את העולם. זה קשור קצת לכוונתו של רש"י בפירושו. אבל מכל מקום, אותו כוח של התחדשות תמידית נמסר לישראל, וזה כוחה של התורה. ולכן אנחנו מנסים פה, עכשיו, להבין מה הקשר בין מה שקרה בתשרי ומה שקרה בניסן.

לפי דעתי אפשר לסכם את העניין ככה: כי הנושא החשוב של כל החודש התשרי, כל המועדים של חודש תשרי, זה התשובה. זה מתחיל ביום הדין, ואחר כך עשרת ימי תשובה,

ואחר כך יום הכיפורים, בהמשך יש הושענא רבה ושמחה תורה, דרך חג הסוכות. ופה יש שאלה, שאחר כך נתייחס אליה: למה התורה ביקשה עשרת ימי תשובה אחרי יום הדין? לכאורה היה צריך לבקש את התשובה לפני יום הדין, כדי לתקן את ה'תיק' של הדין, את ה'תיק' של הבעל דין. יש איזה מין פרדוקס פה: צריך לחזור בתשובה לפני יום הדין, כדי לקבל 'דין רפה' נאמר, אבל אחרי שנחתם הדין, אומרים לי: תחזור בתשובה. יש איזה... זה כמין סתירה, צריך לברר את זה: למה עשרת ימי תשובה זה אחרי יום הדין ולא לפני יום הדין? אבל מכל מקום, נושא התשובה הוא בתשרי. בניסן זה נושא של הגאולה.

ואני רוצה, כהמשך לאותה הקדמה, להתייחס לאיזה מין בירור של הדברים. אני לא מצאתי מקור מפורש למה שאני אומר עכשיו, ולכן צריך לשמוע את זה רק לפי הדרש, אם מישהו מוצא איזה מקור, שישלח לי מברק, כדי שאני אדע איפה המקור (צחוק).

המפגש בין תשרי לניסן

יש תקופה של האבות, והאבות היו בתוך התרבות הכללית, בתוך התרבות האוניברסלית. האבות היו בתוך הזמן הכלל-אוניברסלי שמתחיל בבריאת העולם. וכל התקופה של העם העברי שְׁעָבַר ייסד: העם העברי – אברהם היה עברי, מאותו עם העברי שייסד עבר – אותו עם היה בגלות שלו בבבל. זה נושא בפני עצמו, אם צריך אפשר לדייק, אבל מכל מקום זה הנחה של פשט הכתובים. אנחנו יודעים שאברהם היה עברי, עברי זה מצאצאי עבר. מה עשו העברים מחוץ לארץ העברים? מה עשו בבבל? כי ארץ כנען נקראת ארץ העברים, יש רמז בסיפור של יוסף, כשיוסף מדבר עם השרים של פרעה שהיו בבית כלא איתו, הוא אומר בפירוש: "כִּי גִבַּר גִּבְרַתִּי מֵאַרְץ הָעִבְרִים" (בראשית מ, טו). אז כולם ידעו שארץ כנען זה ארץ העברים. גם השרים של פרעה, גם פרעה ידע, כולם ידעו, זה היה עובדה תרבותית באותו זמן. מה עשו העברים בבבל?

אז זה גם נושא חשוב מאוד: צריך לדעת לפי רמזים שיש בגמרא (נדרים לב ע"ב), שמהתחלת ההיסטוריה האנושית הייתה איזה מין חברה בבחינת "ממלכת כהנים וגוי קדוש" משושלת שת. האנושות זה היה שושלת של קין... [באותה התקופה] היה משהו דומה לממלכת כוהנים וגוי קדוש. ויש רמז במסכת חולין על הפסוק: "לֹא יְדוֹן רוּחִי בְּאָדָם (לְעֹלָם) בְּשָׂגֵם הוּא בְּשָׂר" (בראשית ו, ג), והגמרא אומרת שמה, במסכת חולין (קלט ע"ב) על אותו פסוק, שואלת: "משה מן התורה מניין?" ויש איזה רמז של מציאות של איזה משה, דמות דומה למשה באותו זמן, כי "בשגם", אם אני זוכר היטב, זה בגימטריה "משה". ואנחנו יודעים שמה חי 120 שנה, "והיו ימיו מאה ועשרים" (דברים לד, ז) – "וּמִשָּׁה בֶן-מֶאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בָּמָתוֹ",

יש כמה רמזים שמה. ההסבר הוא פשוט מאוד: בכל תקופה ותקופה של התרבות האנושית הייתה איזה מין חברה, בבחינת – כפי שאמרתי: ממלכת כוהנים וגוי קדוש, כדי לעזור לאנושות לצאת מהמצב שהתחיל מחטא אדם הראשון, אבל דרך חטאו של קין. והחברה ההיא, בכל תקופה נכשלה, עד שאנחנו מגיעים לזהות העברית. אז מתחילה היציאה לאור של אותה חברה של ממלכת כוהנים וגוי קדוש באופן ברור, וזה מתחיל עם אברהם אבינו. אבל מכל מקום, אנחנו רואים שכל התקופה ההיא: מאדם הראשון ועד אברהם אבינו, זה תקופה של הזמן שמונים אותו לחמה, השנה הכוללת של [האנושות] כלל-אנוניברסלית – אין שום רמז לישראל, אלא בבחינת סוד של אותו "בשגם הוא בשר".

ואם כן, לאבות היה לוח הזמנים של השנה של תשרי. רק ביציאת מצרים, כשיש אותו ניסיון של הגאולה, של יציאה מהגלות, אז מתחיל הזמן של ישראל. וזה פשט הפסוק: "החודש הזה לכם ראש חודשים". יש פסוק שקודם, הפסוק הקודם אומר: "ויאמר (או וידבר ה') אל משה ואל אהרן (בארץ מצרים) לאמור דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם החודש הזה לכם ראש חודשים..." לכן לוח הזמנים של השנה שמתחילה בניסן – זה שייך לישראל מיציאת מצרים ואילך. עד כאן ראש השנה היה בתשרי. מכאן ואילך, ראש השנה יהיה בניסן, אבל ראש השנה במובן של התחלת הגאולה. התחלת הבריאה – זה מתשרי. ולכן השנה הכוללת מתחילה בתשרי – זה שייך לכל העולם כולו, אבל השנה המיוחדת לישראל מתחילה בניסן. ופה אנחנו מגלים את המפגש בין מושג הבריאה ומושג הגאולה. אם זה מספיק ברור עד כאן, אני יכול להמשיך.

המחלוקת בין הרמב"ן לרמב"ם על הגדרת התשובה כמצווה

אז אחת מהשאלות הכי חשובות בין הפוסקים, זה לדעת אם יש חובה של התשובה, או אם התשובה היא נטייה טבעית של הצדיק, כי רק צדיק חוטא. יש הרבה רמזים בפסוקים, אבל לפי הסברה זה ברור, כן: רק מי שקיבל תורה כתורה, יש מקום למושג 'חטא'. כי אם אין תורה, אין חטא. לכן אפשר לסמוך על הצדיק שאם חטא הוא יחזור בתשובה מעצמו. אם זה מאהבה, אם זה מיראה, אם זה דרך ייסורין, אם זה באופן ספונטני מרצונו הטוב – זה קשה מאוד, אבל זה קיים, זה תשובה מאהבה – אפשר לסמוך על המצפון, על הנפש של הצדיק, שאם חטא, חס ושלום, הוא יחזור מעצמו. וזה שיטת הרמב"ם: אין מקום לחובה של תשובה, מכיוון שיש לו כלל לרמב"ם, שהתורה מצווה רק במישור שיש חירות, שיש בחירה לאדם. בכל מה שקשור לנטיות טבעיות – אין בחירה לאדם, לכן אין מקום למצווה בתורה, לחובה בתורה.

אבל יש מחלוקת בין רמב"ן לרמב"ם. הרמב"ן יודע כמובן את הכלל הזה, ויש הרבה דוגמאות: למשל אנחנו לא מוצאים חובה להתחתן, אבל התורה מצווה איך להתחתן, כי הנטייה להתחתן זה נטייה טבעית. אי אפשר לתפקד כבן אדם – חוץ מהמקרים החריגים – אי אפשר לתפקד כבן אדם בלי נישואין. אבל הצורה: באיזה תנאים הקידושין הם קידושין ממש, החידוש של התורה זה הצורה של הנישואין, הצורה של הקידושין. אבל המעשה של הנישואין, העובדה – היא טבעית, ולכן לא מוצאים בתורה מצווה להתחתן, אלא אם כבר מתחתנים, איך מתחתנים. ויש הרבה דוגמאות כאלו, וזה מבסס את השיטה של הרמב"ם: התורה לא מצווה על דבר שהוא נטייה טבעית. זה לפי הרמב"ם.

ופה יש שיטה אצילית לגמרי: לפי הרמב"ם התורה מדברת רק לצדיקים, התורה סומכת על הצדיקים – אם חס ושלום חטאו, שמעצמם יחזרו בתשובה. אבל אם כבר חוזרים בתשובה – וזה התחלת הלכות תשובה אצל הרמב"ם – צריך וידוי. אצל הרמב"ם החובה הוא החובה של הוידוי, אבל לא מוצאים שום חובה של התשובה כתשובה. אם זה מספיק ברור. אצל הרמב"ם. ולפי ההיגיון, זה מובן, זה ברור מאוד.

אבל בא הרמב"ן ואומר לו: צריך שבשולחן ערוך שלנו, בתרי"ג מצוות שלנו, תהיה מצווה של תשובה. זה – לפי דעתי, זה שיטה פדגוגית, זה שיטה חינוכית: לפי הרמב"ן צריך לעזור לנפש היהודי לחזור בתשובה. אם הוא קורא בשולחן ערוך שלו שכתוב: שמצווה, שחובה, שכדאי לחזור בתשובה בשם תורה – אולי הוא יחזור באופן [מוטה]². זה ברור? זה השיטה של הרמב"ן בכמה מצוות. אבל לפי דעתי, השיטה של הרמב"ם היא – כפי שאמרתי – שיטה אצילית מאוד. צריך להיות 'מישהו' כדי להיות יהודי לפי הרמב"ם, זה לא סתם. אבל זה דעת התורה.

הצעת פתרון: המצוות כהבטחה לעתיד

ומייד אני רוצה להסביר את זה בקצרה, ואחר כך נחזור לנושא העיקרי: מה בין הגאולה והתשובה. כי כשאנחנו קוראים את הפסוקים שמדברים על התשובה, אפשר לפרש את הפסוקים או – מכיוון שזה כתוב בלשון עתיד: "וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נִתְּנִי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּתְּ אֶל לְבָבְךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁמָה; וְשִׁבַּת עַד ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים ל, א-ב), "ושבת אל ה' אלוקיך" (שם, י) – "ושבת", "ושבת" – זה לשון עתיד. אז לפי השיטה של הרמב"ם יש מקום להבין את הפסוקים האלו כהבטחה.

2. בהקלטה הדברים לא נשמעו ברור. דקה 13:16.

הקב"ה מבטיח לנו שסוף סוף נחזור בתשובה. וקשה מאוד להבחין אם מדובר פה בשיבה לארץ ישראל, או התשובה מן החטא. זה משולב, אותם הפסוקים אפשר להבין אותם גם לחזרה מהגלות וגם לחזרה מהגלות של החטא, אם אפשר לומר את זה ככה. אבל מכל מקום נראה אחר כך כי הנושאים הם מקבילים.

אנחנו קיבלנו מהרב קוק ז"ל כלל מאוד ברור בנושאים הללו. כי כל התורה כולה, כל הציוויים של התורה – בלי שום יוצא מן הכלל, ואם יש לכאורה יוצא מן הכלל אפשר לפרש, אני אתן דוגמאות – כל הציוויים הם בלשון עתיד. למשל: לא תרצח. התורה לא אמרה "אל תרצח" – ציווי, אלא "לא תרצח". וכשהתורה מדברת לעם ישראל ככלל – זה הבטחה. אם אתה באמת ישראל, אז אני מבטיח לך: לא תרצח, לא... וכן הלאה. אבל היחיד, בתוך הכלל, שומע את ההבטחה השייכת לכלל כציווי. היחיד מקבל אותה הבטחה כחובה, כחובה להשוות את נפשו לנפש הכלל. ולכן יש חובה ליחיד לקיים כמצוות, כחובות, את אותה זהות של כלל ישראל, כדי שההבטחה השייכת לכלל ישראל תתקיים.

ולכן זה מחזיק את שיטת הרמב"ם: יש הבטחה מהבורא, הבטחה מנותן התורה, שאם קרה דבר כזה: חטא, האדם מטבעו, מנטייה טבעית שלו, אם הוא אדם בריא, אפשר לסמוך עליו שהמצפון שלו לא ייתן לו מנוחה, לא ייתן לו מרגוע עד שיחזור בתשובה. כי המחלה של החטא צריך לרפאות אותה, והתשובה מרפאה את המחלה של החטא. זה לשון המקרא: "ושב... ורחמך" (דברים ל, ג). כשאדם בריא מרגיש שהוא חולה, אז אם הוא באמת נורמלי, נאמר, אז הוא יחפש כל הדרכים כדי להתרפאות. ולכן זה מחזיק קצת, זה מחזיק הרבה לפי דעתי, את שיטת הרמב"ם. דרך אגב, ואתם שמעתם כבר שיש משהו מן הקשר בין מושג הגאולה ומושג התשובה, אבל נעמיק את זה אחר כך.

דרך אגב, צריך לציין, כי אנחנו מוצאים אותו עניין במשנה תורה של הרמב"ם על עניין של העלייה. הרמב"ם לא מונה בתרי"ג מצוות שום מצווה של עלייה, עלייה לארץ. אצל הרמב"ם – כן: יש מצווה מפורשת שחובה על כל יהודי, בתנאים מייד כשזה אפשרי, לעלות לארץ ישראל. ואתן יודעות שזה נושא חשוב מאוד, בפוליטיקה היהודית בדרך כלל, ובדרך כלל בחוגים הדתיים: האם יש מצווה לעלות לארץ ישראל, אם אין מצווה לעלות לארץ ישראל. ויש הרבה שסומכים את דעתם על המשנה תורה של הרמב"ם, שאין שום מצווה לעלות לארץ ישראל. וזה מוזר: מה, הרמב"ם לא מונה בספר המצוות שלו מצווה לעלות לארץ ישראל?

אני רוצה לברר את העניין. קודם כול צריך לגלות את הקושי שיש במחלוקות האלו: איך זה ייתכן שפוסקים גדולים – אין להם אותן המצוות במניין תרי"ג מצוות, ויש להם רק המספר – זה אותו מספר? לכולם יש להם שס"ה מצוות לא תעשה, ורמ"ח מצוות עשה. זה כלל שבא מהגמרא, מהתורה שבעל פה, מהתורה עצמה. כי זה קשה מאוד להבחין בין מצווה זו ומצווה אחרת, אם הלשון עתיד של המקרא שייך להבטחה, לברכה, או לחובה. אני רוצה לתת רק דוגמה אחת, הדוגמה הכי מאפיינת מהבעיות האלו: זה המצווה של פרייה ורבייה. יש מחלוקת בגמרא אם יש מצווה של פרייה ורבייה (יבמות סב ע"ב), ואם יש מקום להבין את הפסוק "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ" (בראשית א, כח) דווקא כברכה.³ "ויברך אותם" – ומהו נוסח הברכה? "פרו ורבו". אבל המסקנה של הגמרא היא אחרת: "ויברך אותם" – זה מעשה שעשה הקב"ה ששם בטבעם של אדם וחיה את האפשרות להוליד, כי זה המשמעות של הברכה. "ויברך אותם", ומכיוון שיש בטבעם את האפשרות הטבעית להוליד, אז הם מתאימים לחובה להוליד. אין חובה רק למי שיש לו כוח לעמוד בחובה. ולכן "פרו ורבו" – הסימן של הברכה. הולד זה דווקא הסימן של הברכה.

אני רוצה להסביר את זה לפי לשון הקודש רק בקצרה: מה המשמעות של המילה 'ברכה'? בערבית, יש אותה מילה: 'ברכה' בערבית זה ריבוי. כשיש הרבה דברים אומרים בערבית 'ברכה'. אבל בערבית זה פרייה ורבייה, יש שני ממדים. דבר או אדם שיש בו ברכה, זה דבר או אדם שיש בו יותר מעצמו. והוא יכול להוליד, להוציא ממנו, יותר משיש בו באופן טבעי, והסימן זה הולד. וזה המשמעות של הברך. מה הקשר בין המילה 'ברך' והמילה 'ברכה'? הברכיים זה המקום שהאמא מקבלת את הולד. זה הסימן של הברכה.⁴

אם כן, כשהפסוק אומר: "ויברך אותם" – הוא נתן להם את האפשרות להוליד, ואז יש מצווה: פרייה ורבייה, ואחר כך יש מחלוקת בין בית הלל ובית שמאי: בן ל"פרו" בת ל"רבו", אבל לפי בית שמאי זה שני בנים ל"פרו" ובת ל"רבו", אבל מכל מקום אנחנו מחמירים באותה מצווה [צחוק קל]. אבל זה דוגמה מאפיינת: אותו פסוק זה לשון עתיד, זה הבטחה, ברכה לכלל ישראל, וליחיד זה מצווה. וזה הדבר לגבי התשובה.

3. תוספות על יבמות סה ע"א, ד"ה 'ולא קאמר': "אע"ג דלאדם הראשון קאמר פרו ורבו והוא ברכה בעלמא ולא למצוה".

4. ראו בבא בתרא טז ע"ב: "ויהי כי החל האדם לרב [...] ובנות יולדו להם רבי יוחנן אמר רביה באה לעולם". רש"י שם: "רביה באה כשנולדה בת לפי שממהרת להיות לה זרע".

הקשר ההיסטוריוסופי בין פסח לראש השנה

עכשיו אנחנו צריכים להבין את הקשר בין הגאולה והתשובה. אנחנו מוצאים משהו דומה בעניין של הגאולה. התחלתי באותה נקודה, אבל זה – נגיע לנושא. האם בעניין של הגאולה יש מצווה לגאול או אין מצווה לגאול? למי שייכת המצווה?

קודם כול אני רוצה להאיר את ההשלכה על כל התרבות האנושית מההתחלה, לפי סיפור התורה, מהנבואה העברית על כל המין האנושי. אנחנו היהודים כל כך רגילים, מאז ומתמיד, לחשיבות של עם ישראל, החשיבות של התורה, שאולי אנחנו לא כל כך מסוגלים להבחין מה קורה פה. כל העולם כולו שמע שיש איזה מין בשורה שבאה מירושלים. זה לא רק העולם הנוצרי. העולם הנוצרי זה העולם המערבי. כל הנצרות היא מאמינה – לפי האמונות שלהם – שהם הם יורשים של אותו עם, עם ישראל, אשר המקרא מדבר עליו. ואתן יודעות את כל הסכסוכים, את כל התחרויות, את כל הבעיות שיש לנו עם חלק עצום מהמין האנושי – הנצרות. זה מצד המערב. ומצד המזרח, כמעט אותו דבר בצורה אחרת, עם העולם של האסלאם. זה מיליונים, מיליונים, דרך מאות בשנים, מיליונים של נפשות ששייכות, שמקשרות את עצמן לנבואה של עם ישראל. ואנחנו חיים את אותן הבעיות: הנצרות – והשורש זה עשיו, אדום, היא מכנה את עצמה כ'ישראל האמיתי'. ייתכן שרק בימינו אנו, הם מתחילים לגלות – וזה [...] בשבילם – שאולי היהודים הם ישראל. וזה בעיה בשבילם, כי אלפיים שנה רומי חשבה את עצמה כירושלים. פתאום מגלה שירושלים שייכת ליהודים, שישראל זה העם היהודי. זה בעיה, זה נושא בפני עצמו. אבל הם היו מבקשים, אם אפשר לומר את זה דרך מליצה, את 'השמיים' שלנו, את השם 'ישראל', את הרוחניות שלנו. המוסלמים זה ההפך: הם רוצים את הארץ שלנו, הירושה של אברהם אבינו. אז לקחו לנו את הארץ, לקחו לנו את השמיים, נשאר לנו רק האופק – הגלות, וחזרנו מהאופק הזה, וזה מרעיש את כל העולם כולו.

אבל צריך לגלות את זה: מה קרה, שדרך הנצרות מצד אחד, דרך האסלאם מצד שני – כל כך אומות העולם שומעים מרחוק, אבל שומעים, איזה מין בשורה שבאה מהנבואה של העם העברי.

אז אני אתחיל בעניין של הגאולה. וזה הצד השווה בין המושגים האלו: הבריאה והגאולה. מה קרה בבריאה? בלי להיכנס בסוד הדברים, בחכמת הנסתר, אבל רק באופן פשוט, באופן נגלה מאוד: כשהבורא החליט לברוא עולם, החליט לברוא רחוק ממנו, הוא שם רחוק

ממנו את הבריאה,⁵ והוא אומר לה: תשוב. זה פשוט מאוד. כל ההיסטוריה של העולם זה בריאה, זה ריחוק מהבורא, וכל ההיסטוריה זה איזה מין ניסיון לשוב קרוב אל הבורא. וזה סוד הקורבן: להקריב, להתקרב. כל העבודה של הבריאה זה להתקרב לבורא. מזה אנחנו מבינים שהבריאה עצמה זה גלות. הבריאה זה גלות. ומכיוון שכל בריאה – ולא משנה מאיזה תרבות אדם זה או אחר משתייך – מרגיש בעצמו כבריאה, מרגיש בעצמו בגלות. והעולם מגלה איזה עם שההיסטוריה שלו היא העדות שאפשר לצאת מהגלות. ולכן יש ממד מטפיזי עמוק מאוד במה שאומות העולם מבחינים באמונת ישראל. ולכן מאמינים באמונת ישראל שאפשר לצאת מאותה גלות של המצב הקיומי של הבריאה כבריאה. זה מספיק ברור.

וזה מסביר למה הנוצרים דווקא התמקדו בפסח. פסח אצל הנוצרים זה ההוכחה שהגאולה היא אפשרית. הם רואים את הישועה שלהם דרך אותו מאורע היסטורי שהוא העדות שאפשר לצאת מהגלות. ישנו עם בעולם שכל ההיסטוריה שלו זה גלות ויציאה מהגלות. מכיוון שהעולם מגלה את זה, הוא מגלה שאפשר לצאת מהגלות. ולכן לא משנה באיזו צורה הם מבטאים את זה, באיזה מין עבודה זרה – עבודה אבל זרה, זרה אבל עבודה – עובדים את זה, אבל הם קשורים לאמונת ישראל שהגאולה היא אפשרית. זה ברור.

ולכן מה שקרה בניסן, זה התיקון של מה שקרה בתשרי. זה קצת סכמטי מה שאני אומר את זה, אבל צריך להבין את זה בעומק הדברים. בתשרי אנחנו מתקשרים למידת הדין של הריחוק בין הבורא והבריאה. ובפסח אנחנו מתקשרים דווקא לקרבה, להתגלות הבורא בתוך ההיסטוריה של הבריאה, דרך ההיסטוריה של עם ישראל, זה היציאה מאותה הגלות.

5. ראו בסוד העברי, חלק 1, בפרק: הבריאה: "בְּרָא – השורש בר"א מורה על יצירת יש מאין. תרגומי התורה במקום זה אינם כי אם נרדפים הקרובים מי יותר ומי פחות למקור. בלטינית, המילה הקרובה המקבילה לכך היא: "אקס־ני־הילו" (ex nihilo). הוראתה של המילה הארמית "בְּרָא", כמקבילותיה בשפות שמיות אחרות, היא: הוצאה החוצה, החצנה. ועם זאת, "בְּרָא" הוא גם בן, תולדה או הוצאה לפועל, של דבר־מה הנמצא בעולם או במצב של עיבור בקרביו של דבר־מה אחר, גדול יותר". וראו הסבר לכך בגבורות ה', פרק ו: "שלא יתכן להיות המקבל הפעולה שלימה לכך נמשך אל העלול חסרון כי בריאת העולם הזה אין במציאותו השלימות כולו כמו שתמצא האדם אשר ברא הקדוש ברוך הוא ויש בחלק ממנו דבר נכבד הוא השכל ואין עליך לשאול למה לא בראו שכלי בלא חומר כי אין מדריגת האדם נותן כך שיהא שלם כל כך שיהא כלו שכלי ואמנם בחלק ממנו ימצא זה וכך היה בכלל העולם אשר אין מדריגת העולם שיהא בכללו השלימות רק בריאת עולם במדרגה אשר השלימות יש חלק ולא בכללו ואלו לא נברא בעולם רק אברהם וזרעו היה מדריגת העולם הזה שהוא כולו שלם".

פסח זה התיקון של ראש השנה, הגאולה זה התיקון של הבריאה. וזה מה שמרגישים באומות העולם.

אפשר להסביר את זה אולי דרך דרש על פסוק פשוט מאוד: כשהקב"ה אומר לאדם הראשון "כי מעפר..." איך אומר הפסוק? (תגובה מהקהל) "לוקחת, ואל עפר" – צריך לראות את הטעם במקרא – "ואל עפר"?! אז מכיוון שיש לך סיכון לחזור ל"עפר", אז תשוב דרך התשובה. ואל עפר? אז תשוב. זה מובן? זה ההפך מהפשוט לכאורה. וזה כל עיקר תורת הרב קוק. אורות התשובה ושערי אורה. כי יש איזה מין תנועה של תשובה, תנועה במובן הקוסמי של הדבר. כל העולם כולו חוזר בתשובה, ומה שאנחנו צריכים להבין זה מה התועלת של כל העניין הזה: בריאה־גאולה, בריאה־תשובה. זה עניין של הזכות: כשחוזרים מהגלות של הבריאה, חוזרים עם תשובה שצריך להשיב לקב"ה. כאילו יש איזה שאלה: האם אתה זוכה להיבראות? צריך להביא את התשובה לאותה שאלה. מי שזכה – מביא תשובה חיובית, מי שלא זכה – חוזר בתשובה. חוזר חלילה. חוזר בגלגול, עד שיתקן את עצמו.

ולכן פה אנחנו מגלים את הקשר שיש. זה קשר פשוט מאוד, בין שני המושגים האלו. זה מיוחד לנבואה של התורה: המושג 'בריאה יש מאין'. המושג בריאה מביא את העניין של הגלות של העולם כולו, ועם אחד שמע את הקריאה לחזור בתשובה, וזה התגשם קודם כול במאורע, בניסיון של יציאה מהגלות בהיסטוריה, בניסן, מגלות מצרים. וזה הצד החיובי שמה שגילו אומות העולם בהיסטוריה של עם ישראל.

אבל הצד השלילי, נאמר: אין שום מקום למושג 'תשובה' בדרכי החשיבה של אומות העולם. ולכן מה שאני מנסה עכשיו להסביר: שהעולם אימץ, קיבל את האמונה של עם ישראל. ולכן הם מתקשרים לפסח. אבל העולם לא קיבל את התורה של עם ישראל. ולמה לא קיבל את התורה של עם ישראל? שדרכי התשובה זה לפי המצוות, לפי ההתנהגות לפי התורה? כי רק האקט המוסרי, המעשה של דרך ארץ שמביא לתורה, מביא גם כן לגאולה, זה – שללו את זה.

אם כן אני רוצה לסכם את הנושא: כל העולם כולו הבין את הבשורה של האמונה, אם יש בורא אפשר להאמין שיש עולם הבא, ולכן יש גאולה מהעולם הזה, מהעולם הנברא. אבל למה לא קיבלו את תורת ישראל? והתורה עצמה ידעה שרק ישראל הוא מסוגל לקבל את התורה. ולכן הפסוק חוזר על עצמו: "דבר אל בני ישראל" והדיוק של חז"ל: אל בני ישראל ולא לאומות העולם (ילקוט שמעוני, תצווה). כי רק הנפש של הנשמה של עם ישראל מסוגלת להבין, לתפוס, לקבל את התורה. אתם זוכרים כל המדרשים שמסבירים את זה

(ספרי דברים, פיקא שמג): כי הקב"ה חזר על כל אומה ואומה כדי למסור את התורה, אף אומה לא קיבלה את התורה. ויש איזה דיוק שמה: והוא התחיל בכל האומות ששייכות פחות או יותר למשפחת אברהם אבינו: התחיל בעמון, מואב, ישמעאל, עשיו. ולפי התורה שבעל פה, אם כבר אותן אומות שיש להם אחיזה במה? במשפחת אברהם אבינו, שללו את ה... כל שכן שאר האומות שאין להם שום סיכוי לקבל את התורה.

הפרדוקס של אומות העולם: הישועה - כן, התשובה - לא

ולכן אנחנו צריכים לשאול את עצמנו: למה העולם כולו לא רצה לקבל את התורה ורק ישראל קיבלו את התורה, התורה במובן ששייך לנושא שלנו: הדרך לחזור בתשובה, להתקרב אל הבורא? ויש איזה מין פרדוקס, איזה מין סתירה: מקבלים את אמונת ישראל, אבל שוללים את האמונה העיקרית של ישראל – כי הישועה היא דרך התורה. וחז"ל גילו לנו שלא יכלו, בכלל. לא שלא רצו, אלא לא יכלו לקבל את התורה, מכיוון שאין בדרכי החשיבה שלהם המושג 'תשובה'.

זה הנקודה שרציתי להגיע אליה: כי המושג תשובה הוא לא שייך לחשיבה הטבעית של האדם. אין מקום לאותו מושג, ברציו, בשכל האנושי, הטבעי, כשלעצמו. השכל האנושי הפשוט, בלי הודעה מבחוק, בלי התגלות של נבואה, אין לו כוח להתמודד עם המושג של התשובה. ומכיוון שהאדם הטבעי לא מסוגל לחשוב על האפשרות של התשובה, הוא מפחד מקבלת התורה. וזה התגובה למשל של ישמעאל או של עשיו באותו מדרש. מה כתוב בתורה? 'לא תרצח', 'לא תגנוב'. והתשובה שלהם: אי אפשרי, מכיוון שהברכה השייכת לזהות שלי זה דווקא הרצח והגניבה. אתם זוכרים את תוכן המדרש, אפשר להסביר את זה. ישמעאל לא דחה את כל התורה, אלא דחה דווקא 'לא תגנוב'. מכיוון שלפי דעתו הוא חושב שקיבל בזהות שלו ברכה של אברהם אבינו: "יְדוּ בְּכָל יְדֵי כָל בּוֹ" (בראשית טז, יב), ולכן מכיוון שבנוי כזה, הוא לא יכול לקבל תורה שאוסרת לגנוב.

דרך אגב, המקובלים הסבירו את הפסוק ככה: לישמעאל יש אחיזה באברהם שברכתו 'בכל'. אתם זוכרים את ההקבלה? "בכל מכל כל". אברהם זה "בכל". לכן "ידו בכל". אבל יד יעקב בו. "יד כל בו". יש המשך לסיפור הזה.

מכל מקום אני חוזר לנושא: כשישמעאל או עשיו דחו את התורה, ועשיו זה מכיוון שכתוב 'לא תרצח', והברכה שלו: "וְעַל חֲרָבָהּ תִּחְיֶה" (בראשית כז, מ), אז הוא משוכנע שזה התרבות שלו, 'פקס רומאנה' (השלום הרומאי), כן [צחוק קל], ולכן הוא דוחה את התורה.

אז אני אקח אולי את הדוגמה אולי של הנצרות. הם יודעים כי התורה זה רצון ה', אבל הם מפחדים לקבל את התורה כי בחטא הראשון הם אבודים. וזה כל התאולוגיה שלהם. קיבלו את האמונה, אותה בשורה ששמעו בירושלים כי אפשר להיגאל מהגלות, הגלות של העולם, הישועה היא אפשרית, אבל התורה – הם לא קיבלו. מכיוון שפחדו מהתוצאות של החטא. ולמה? מכיוון שאין להם שום תפיסה במושג של התשובה, במובן האמיתי של ההגדרה. אחר כך, מכיוון שקוראים תנ"ך, מכיוון שלומדים הרבה מקורות ביהדות, אז התייחדו... במקצת, ולכן יש להם כמה טקסים של חזרה בתשובה כביכול, אבל זה לא שייך ל'ישועה' שלהם, שייך לדרך ארץ. אין להם מושג של 'חטא', כפי שיש בשולחן ערוך שלנו: חטא נגד רצון הבורא, חטא נגד התורה. יש להם חטאים בדרך ארץ. ולכן הם חוזרים בתשובה לחטאים של דרך ארץ, אבל חוזרים לחטאים [צחוק קל]. וזה העניין של "האומר אחטא ואשוב, אחטא ואשוב" (יומא פ"ח מ"ט) זה לא דווקא אחטא ואשוב מלחזור בתשובה, אחטא ואשוב על החטא. ולכן אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

מכל מקום זה הבעיה. אני קראתי את הספרים שלהם, ואני נדהמתי: אין שום רמז של האפשרות של התשובה. והתפיסה שלהם: כי האדם הוא אבוד, מכיוון שיש רצון הבורא, והאדם אינו מסוגל – מכיוון שהוא נולד בחטא, והוא נמצא בחטא, ועצמו זה חטא – הוא אינו מסוגל לקיים רצון הבורא, ולכן הישועה צריכה לבוא דרך איזה מין אסטרטגיה מאגית, שאתם יודעים במה הם מאמינים. ולמה לא דרך התורה? מכיוון שהם מאמינים שהתורה היא התגלות רצון הבורא? יש סתירה בזה. והנצרות זה רק דוגמה למה שקורה בכל הדתות שבעולם: הם מאמינים באפשרות של הישועה – וכל תרבות לפי דרכה! אם זה הבודהיסטים – זה לא בעצם דת אבל זה דומה לדת, אם זה המוסלמים, אם זה ההינדואים... כל הדתות. הם מרגישים במצב הקיומי של גלות ממקור החיים, ממקור ההוויה, והם מחפשים דרכים כדי להיגאל מאותה גלות, וכל אחד בצורה שלו. ולכן לפי חז"ל רשאי כל אדם לעבוד את הבורא לפי דרכו הוא. הוא לא מצווה לעבודת הקודש של עם ישראל, מכיוון שסוף סוף זה עבודה, זרה, אבל זה עבודה.

מדוע אומות העולם סירבו לקבל את מושג התשובה?

אבל נחזור לעניין: למה לא מקבלים את התורה? למה אין להם תפיסה של התשובה? וזה מוקד השאלה שלנו. והרבה פעמים חשבתי ולמדתי על העניין הזה: למה שכל האדם הטבעי יכול לתפוס את השאיפה לגאולה, והוא לא יכול לתפוס את האמיתות, את הוודאות של האפשרות לחזור בתשובה? למה דווקא עם ישראל מסוגל לזה, פשוטו כמשמעו? ומה

שצריך לגלות, שיש בעיקר שתי סיבות לזה, יש דבר שמונע את השכל הטבעי לחשוב מושג כזה.

קודם כול, יש סיבה מוסרית. אתם זוכרים מה שיש בתורה שבעל פה, זה בירושלמי, מסכת מכות (פ"ב ה"ו) וזה גם כן בילקוט שמעוני (תהילים, רמז תשב): שאלו לחכמה: חוטא מה עונשו? החכמה השיבה: "חוטאים תרדוף רעה". יש כלל של מידה כנגד מידה בעולם – מי שחטא יקבל רעה. אחר כך שאלו לנבואה: חוטא מה עונשו? הנבואה השיבה: "הנפש החוטאת היא תמות" – אי אפשר לרמות את הנבואה. אם יש חטא, הנפש צריכה למות, כי מיתה מכפרת. ושאלו לתורה: חוטא מה עונשו? "יביא קורבן ויתכפר", ושאלו לקב"ה: חוטא מה עונשו? "יחזור בתשובה ויתכפר". ולכן גם התורה כתורה, התורה כספר המצוות, התורה כמצוות – אין מקום לקבלה של התשובה. צריך שנותן התורה יקבל בתשובה.

ולכן אני נוטה לומר, שאדם, אפילו מאמין כנוצרי, שהוא לא מאמין שהתשובה היא אפשרית, לאמיתו של דבר זה מגלה שהוא אפיקורוס גמור, שהוא אתאיסטי. מכיוון שהוא מתמודד עם תורה שאיננה רצון של מישהו! עם המישהו – אפשר נאמר, להתווכח, אפשר לחזור בתשובה לפני מישהו. אי אפשר לחזור בתשובה לפני החוק! החוק הוא החוק, אין מקום בחוק למחיקת החטא. צריך לשלם, באיזושהי צורה. אם החכמה אומרת 'רעה', אם הנבואה אומרת 'מיתה', אם התורה אומרת 'קורבן'; אבל הקב"ה אומר שיחזור בתשובה ושיתכפר.

אם כן, אני קצת מגזים, מכיוון שאני יודע שמאמין הוא מאמין, אפילו מי שמאמין בשטויות, הוא מאמין. מי שמאמין באמונות טפלות, אבל זה סימן שהוא מסוגל להאמין (צחוק). טוב, זה לא בדיחה (צחוק). אבל יש מין מאמינים כאלו... כן... (צחוק) וזה נקרא 'מין' (צחוק). אבל מי שלא מאמין שאפשר לחזור בתשובה, אז הוא לא מאמין שיש מישהו שמקבל את בניו! שהדיין הזה הוא אביו של הבריות. מי שמפחד מהאב, זה עניין של פסיכואנליזה, זה לא עניין של דת. זה לא שייך לרב להסביר למה הבן מפחד מהאב, צריך פסיכולוג. זה מובן מה שאני אומר? ולפעמים הפסיכולוג הוא רב, לא אמרתי בהפך (צחוק), כי זה נדיר ההפך. אבל מכל מקום, מאמינים כאלו, הנוצרים, שמפחדים מאביהם שבשמיים – זה... זה קשה לתפוס את זה. ולכן אני נוטה לומר, לא רק לומר, שמבחינה פילוסופית....

[הפסקה בהקלטה]

... זה המצב של הבריאה כבריאה. היא כל כך רחוקה ממקור החיים, שהוא הקב"ה, שאין להם מושג איך להתקרב לקב"ה, ולתאר בעצמם שאפשר לבקש מהקב"ה מחילה, סליחה

וכפרה. כי אני שוב חוזר על אותה הנקודה: החוק כחוק לא מכפר, לא נותן סליחה, לא נותן כפרה. אבל נותן התורה הוא מכפר, כך זה המקור במדרש שהבאתי. זה, יש להם קושי לתפוס את זה: גם חוטא צריך למחול עליו. ויש להם סיבה מוסרית: זה לא הוגן. אם יש חוק, אם יש חטא – צריך לשלם את החטא. ולכן אין מקום בתפיסה המוסרית שלהם, לפי השכל, למושג 'תשובה'.

אבל יש עוד סיבה יותר עמוקה מזה: כדי לתפוס את המושג 'תשובה', צריך להבין אותו בעברית. צריך לתפוס זמן הפיך: לחזור בעבר כדי לתקן מה שהיה בחטא, כדי להמשיך בדרך הישרה. אבל מכיוון שהזמן הטבעי הוא בלתי הפיך, אין להם מקום למושג 'תשובה'. ובעברית: 'לשוב' – זה לשוב בעבר. רק בלשון הקודש יש לנו הכלל של וי"ו ההיפוך. הנפש העברית מסוגלת להפוך את העבר לעתיד, ואת העתיד לעבר. אז הנשמה של עם ישראל היא למעלה מהזמן, יש לה כוח של התחדשות, כפי שאני אמרתי, שהוא סגולה של עם ישראל: "החודש הזה לכם ראש חודשים". ומכיוון שאנחנו מסוגלים לאותו כוח של התחדשות, וזה ההתגלות של העובדה, של המאורע, של פסח, אז אחרי פסח אפשר לקבל את התורה, מכיוון שיש לנו אותו כוח שקיבלנו מגאולת מצרים, אז אפשר להתקרב למעמד הר סיני. מי שלא יצא ממצרים, הוא לא יכול לקבל את התורה במעמד הר סיני. ייתכן מאוד שזה גם הכוונה של הפסוק בדיברה הראשונה: "אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ, ב). לא כתוב "אני ה' אלוקיך אשר הוצאתיך..." אלא "אנוכי". אני שהוצאתיך – הנה התורה שלי. רק מי שיצא מארץ מצרים מסוגל לקבל את התורה. אז מכיוון גוי שהוא לא טעם אותו טעם של כוח ההתחדשות, הוא לא יכול לקבל את התורה.

וזה מספיק את הסיבות של הגיור, הסיבות האמיתיות של הגיור. גר שבא להתגייר – הוא בא לקבל את התורה מכיוון שטעם טעם יציאת מצרים. מכיוון שהוא משתייך להיסטוריה של העם היהודי, אז מקבל את התורה של העם היהודי. וזה הכללים של הבית דין: הבית דין רוצה לדעת אם הוא משתייך להיסטוריה של עם ישראל, שמתחילה ביציאת מצרים. אם הוא שייך לזה, הוא שייך גם כן לתורה, אבל לא בהפך. זה לא עניין תאולוגי, ובתורה התאולוגית ההיא יהיה איזה מין רמז של איזה מין אמונה שיצאנו ממצרים. זה ההפך לגמרי. זה יציאה מהגלות, באופן עובדתי, אז מסוגלים לקבל את התורה. ורק גוי שמסוגל לתפוס מה זה גאולה ממש, לאו דווקא בבחינת אמונה של הישועה, אלא יציאה מאותו מצב הקיומי של הגלות, הוא יכול להתקרב לתורה. זה היה המצב של עם ישראל במעמד הר סיני.

ולכן אותו כוח של וי"ו ההיפוך – זה שמסביר את האפשרות לתפוס את המושג של התשובה ולקבל את התורה. אתם זוכרים מה אומרת התורה שבעל פה על זה: אין לשון 'והיה' אלא

לשון שמחה, אין לשון 'ויהי' אלא לשון צער. 'היה' – זה היה העבר, כבר עבר, והעבר זה מה שמת כבר. אבל אם העבר יכול להתהפך לעתיד – 'והיה' – אז זה לשון שמחה (בראשית רבה, מב, ג). 'יהי' זה עתיד. אם ה'יהי' העתיד מתהפך לעבר, זה לשון צער. ולכן רק הכוח הזה שיש בישראל, כוח להפוך את ההפכים: את הקללה לברכה, את העבר לעתיד – זה כוח ההתחדשות, זה כוח החיות שיש בישראל, [ש]נותן לו להתקרב לתורה.

אז כמעט הגענו לסוף השעה. אני מקווה שזה היה מספיק ברור. מה שרציתי לציין זה הקשר בין גאולה לתשובה, וההבנה בין מה קורה בניסן ומה קורה בתשרי.

העלייה לארץ כנטייה טבעית

אולי אני אסיים את השיטה של הרמב"ם, על עניין העלייה. כי זה גם מצווה שהוא מסביר, אני נוטה להסביר את זה לפי שיטתו, באותה דרך: החזרה לארץ ישראל זה נטייה טבעית של העם היהודי. ולכן הרמב"ם לא מונה את זה כמצווה. אם זה שייך לך – תחזור מעצמך, אבל כשתחזור – צריך להתוודות: מה קורה, מה קורה באמת. והוידוי הזה נמצא דווקא בשבועות: "הַגְדַּתִּי הַיּוֹם... כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ" וכו' (דברים כו, ג). אז יוצאים ממצרים רק אלו ששייכים לטבע של עם ישראל: יוצא ממצרים, כשמגיע לחג הביכורים הוא מתוודה: הגעתי היום.

ואולי אני אסביר לפי רוח הבעיות שלנו בפוליטיקה הדתית, נאמר: יש הרבה יהודים שחושבים שחוזרים לארץ ישראל כדי להיות דתי. כאילו אי אפשר להיות דתי בחוץ לארץ, כן? אלפיים שנה מה עשינו. ויש הרבה יהודים שחושבים שחוזרים לארץ ישראל כדי להיות הומניסטים. אלו שייכים לזרם זה, אלו שייכים לזרם זה, ויש הרבה זרמים. כל אחד מספר סיפור מעניין מאוד למה הוא בא לארץ. הוא, או אביו, או זקנו. אבל כל זה – זה רק דיבורים. לאמיתו של דבר צריך להתוודות למה באמת חזרנו לארץ: מכיוון שאנחנו יהודים. ויהודי צריך להיות גם דתי, גם הומניסטי, גם כל מה שצריך להיות – אבל זה לא הסיבה! זה לא הסיבה האמיתית. זה מובן מה שאני אומר.

הרבה פעמים אני שואל יהודים בחוץ לארץ, כי אתן יודעות שאני נוסע הרבה פעמים לבקר את אחינו שבגולה (צחוק). וכל פעם שאני יוצא אני צריך לקבל רשות מהרב [הרצי"ה] ואני זוכר שהרב צבי יהודה, כל פעם שביקשתי רשות לצאת לחוץ לארץ, הוא היה אומר לי: "לילה טוב" (צחוק). ומכל מקום, כשאני שואל שמה יהודים, אפילו... בצרפת, במדינות אחרות: למה אתם נמצאים פה, בעיר יהודית זו או אחרת? כל אחד מספר סיפור. אבל זה

סיפור חייו! זה לא מעניין, זה לא שייך לשאלה. התשובה האמיתית – שהוא שמה מכיוון שהוא שמה, נקודה. מי שחזר – זה מכיוון שחזר, נקודה. לא צריך לחפש חוכמות. מי ששייך – חוזר, מי שלא שייך – לא חוזר.⁶ אז זה שיטה של הרמב"ם: אין מקום לכתוב מצווה מפורשת לחזור הביתה. אם זה הבית שלך, אתה תחזור מעצמך. אבל כשתחזור – צריך להתוודות: מה עשית באמת? לאיזה זרם אתה שייך? (צחוק).

טוב, אם יש שאלות, אני אנסה ל...

בירור נוסף על התשובה, הצדיק והחטא

קהל: אני לא מבינה איך זה שרק צדיק הוא חוטא, הרי לפי התניא זה גם 'הבינוני', ואפילו אני חושבת הרשע...

מניטו: אה, טוב, במושגים של החסידות 'צדיק' זה צדיק גמור. בהסבר הזה – 'צדיק' זה לפי לשון הפסוק: "אִין צְדִיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחַטָּא" (קהלת ז, כ).

קהל: נכון, אבל זאת אומרת שאין אנשים אחרים?

מניטו: יש להם חטא על דרך ארץ. לא, יש... אולי אני אתן דוגמה. צריך להבין את זה: יש שאלה בגמרא, בבא קמא, בסוף המסכת (צב ע"א), זה מה שאמר אבימלך כשלקח את שרה, ואחר כך התגלה לו ששרה היא אשת אברהם (בראשית כ). אז בחלום – אתם זוכרים את הסיפור – אז אבימלך אומר פסוק מעניין מאוד: "הֲגוֹי גַם צְדִיק תִּהְרָג" (שם, ד). יש דבר כזה – גוי גם צדיק? (צחוק) "הגוי גם צדיק תהרוג". הגמרא שואלת: ולמה המסכן הזה, יש לו מיתה? כי יש לנו כלל: "אין מיתה בלא חטא, אין יסורין בלא עוון" (שבת נה ע"א). אם אין תורה – אין חטא! למה הגוי מת? זה מובן השאלה? זה שאלה תיאולוגית עמוקה מאוד. אבל התשובה של הגמרא היא: הוא מת על עניין של דרך ארץ. והם בעצמם אומרים: אין

6. השוו עם הקלטות שיעוריו של מניטו על נתיב התורה למהר"ל (באתר מכון מניטו), שיעור 4: "אני זוכר כשהייתי ילד בתלמוד תורה בחוץ לארץ, היינו לומדים פסוק בישעיהו והפסוק היה אומר: "ולא ידח ממנו נידח". אני זוכר שהמלמד היה מסביר את זה – כולם יחזרו. היה בטוח, כן. אני שאלתי, הייתי ילד קטן, 'כולם ממש?' לא ידעתי את כל הבעיות של מחלקת העלייה. כבר ניחשתי. אז הוא הסביר את זה ואני אף פעם לא שכחתי את זה: כל מי שיחזור יחזור. זה כולם. ולכן זה פשוט: כולם יחזרו עד האחרון שיחזור. ואחר כך נסגור את האור. ואני חושב שפה יש איזה התחלה של הסבר. 'כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה'. נוציא את הכאילו, כן. הוא לא שייך לעם ישראל. כאילו לא שייך לעם ישראל".

דבר שאתם היהודים קוראים: 'תורה', אבל יש דרך ארץ. ולכן הם משתייכים לחוקה של הדרך ארץ. אבל 'צדיק' במובן של התורה – זה רק בישראל. לכן לא אומרים 'צדיקי אומות העולם', אומרים 'חסידי אומות העולם', מכיוון שאין להם חובה להיות צדיק. ובלועזית אומרים 'צדיקי אומות העולם', אבל זה טעות, צריך לומר 'חסידי אומות העולם'. יש צדיקים בהגדרה של צדיקים של בני נח, צדיק של בן נח. אבל הם גם כן – וזה ההלכה – הם צריכים לקבל את שבעת מצוות בני נח כתורה מסיני⁷. ולכן אין מושג כזה של 'חטא', אלא בצדיק. רק מי שקיבל תורה, החטא שלו זה חטא.

קהל: אז זה מונה את כל עם ישראל, 'וְעַמְּךָ כָּלֵם צְדִיקִים' (ישעיהו ס, כא).

מניטו: לא. גם צדיקים ששייכים לבני נח. טוב, הפסוק הזה – 'ועמך כולם צדיקים' – זה לא קל להבין. זה עם מלא רשעים. איך הפסוק יכול לומר: ועמך כולם צדיקים? אני שמעתי דיוק מהרצ"ה: ועמך כולם – צדיקים. כשהם כולם בבת אחת – הם צדיקים. ולכן הברייתא אומרת: "כל ישראל יש להם" – מי שמשתייך ל"כל". "כל" – בבחינת כל ישראל – "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא". אבל בכל זאת זה פשוט להבין את זה: המצפון, הנפש, של מי שקיבל את האמת של התורה, אז הוא מרגיש בחטא משהו לא בסדר. לכן מעצמו הוא יחזור בתשובה. זה מוסר הכליות שמביא אותו לחזור בתשובה. ולכן התורה – זה שיטת הרמב"ם אומרת – כשיחזור בתשובה, שיתוודה, זה הסימן שחזר באמת בתשובה. מי שיש בכוחו להתוודות, זה סימן שהוא בריא, שהוא התרפא מהמחלה שלו.

קהל: זאת אומרת שמי שבאופן טבעי אין לו את הנטייה הזו לחזור ולתקן, אז הוא לא צדיק?

מניטו: לא. לא.

קהל: האם אפשר כאילו למדוד את מידת הצדיקות?

מניטו: לא, זה צדיק שצריך לקבל ייסורין כדי לחזור בתשובה. ולכן הוא מקבל ייסורין. זה מחזיר בעל כורחו.

קהל: אבל בלי הייסורים הוא לא מסוגל להגיע לזה?

7. בהתחלה מניטו אומר: "תורה מן השמיים", ומייד לאחר מכן הוא תיקן ל"תורה מסיני".

מניטו: כן. יש סוג של צדיקים שאינם מסוגלים בכוחות עצמם. כי החטא זה מחלה, ולכן הוא צריך אלף [...] מלקות.

קהל: אתה בעצם מסביר את הסיבה לסבל בעולם.

מניטו: סיבה אחת מכמה סיבות. [צחוק קל]

הויה בהויה

קהל: הרב דיבר על עבר ועתיד. יש משמעות לזה שבשפה הערבית אין הויה?

מניטו: גם בשפה העברית. בשפה העברית אין הויה. אין הויה.

קהל: אין הויה, יש עבר.

קהל: אבל "וירא", יש, בערבית לא אומרים...

מניטו: לא לא, רק הקב"ה יכול לומר: "אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה" (שמות ג, יד) ושם ההויה – זה ההסבר של אבן גבירול – שם ההויה זה: היה, הויה, יהיה בבת אחת. רק הוא – יש לו הויה ממש. אנחנו במציאות. אנחנו קונים את ההויה דרך הזכות, אבל במציאות. בריאה יכולה לומר שהיא נמצאת במציאות, אבל היא לא יכולה לומר שהיא בהויה כבר. הויה זה 'הוא'. 'הוא' זה לשון הויה. אחרי מיתה, [צחוק קל] נהיה בעולם ההויה. אנחנו בעולם המציאות, כדי לקנות את ההויה.⁸ ולכן באנגלית יש משהו דומה, אני שכחתי איך אומרים באנגלית, למשל בעברית.

קהל: בצרפתית...

8. לא נשמע היטב. דקה 30: 59. נשמע כמו 'תרופות' או 'שוק' לפי ההקשר, או מילה כלשהי בלועזית.
9. הדברים מקבילים למושג "לקנות את היש", שבו מניטו משתמש רבות בשיעוריו. מושג זה בא לבטא את העיקרון שעל האדם לזכות ולהצדיק בדין את ישותו שניתנה לו במתנה מאת הבורא בחסד גמור. באופן כזה האדם עובר ממצב שהוא 'נמצא' למצב שהוא 'קיים'. זכות זו נקנית על ידו במהלך חייו בעולם הזה, דרך המצוות. ראו למשל בשיעור על הימים הנוראים בספר זה, ובתמלול שיעוריו על ספירת גבורה בשערי אורה, שיעור 72, שעתיד להופיע באתר המכון, בהערת הסיום הצמודה לטקסט.

מניטו: כן, זה דומה מאוד. אני קיבלתי הסבר מחכם אנגלי, שאמר לי שדווקא השפה האנגלית הספרותית נוסדה דרך התרגומים של התנ"ך. ולכן יש ביטויים שדומים לשפה העברית. למשל, בלועזית, אני אומר: אני יושב. אבל אני לא יושב! אני בן אדם.

קהל: למה? בעברית לא אומרים: אני יושב כהווה?

מניטו: לא! אני, עצמי, הוא במצב של ישיבה. ואני לא 'יושב', אני בן אדם... (צחוק). קשה לתרגם את זה מלועזית. למשל, איך אומרים באנגלית "אני יושב"?

קהל: I sit¹⁰

מניטו: זהו. אבל אני בן אדם.

קהל: אני במצב של ישיבה.

מניטו: זהו, אני במצב של ישיבה. רק הקב"ה אומר: אני הוא ולא אחר, אין אחר עוד. אני הוא.

זה שפה... יש משהו בדומה בין ישמעאל ויצחק. כי שניים הם, ישמעאל הוא בנו של אברם, לפני שקיבל את השם של 'אברהם', לא לטעות. ויצחק הוא בן אברהם, ולכן יש להם משהו דומה. אני רוצה להסביר את זה רק בקצרה, כי הזמן מתקרב. יש עוד שיעור אחר כך, כן?

אתם זוכרים את הפסוק: "וַתֵּרָא שָׂרָה אֵת בֶּן הַגֵּר הַמְצִרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצֶּחֶק. וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק" (בראשית

10. בהקשר הדוגמה שנאמרה כאן בשפה האנגלית, יש לציין כי מניטו ייחס חשיבות לשפות ולשורשי השפות. כך למשל, הקירבה בין השפה האנגלית לתפיסה של התנ"ך רבה יותר, לעומת הצרפתית: כמו האנגלית, גם התנ"ך אינו נזקק בהכרח לפעלי קיום (היות, *oucia, être*) לתיאור פעולות בהווה (נושא זה נדון בהרחבה במשנתם של היידגר ולוינס). כמו כן נציין כי ברקע נשמעות תשובות רבות של נשים בעלות מבטא אנגלי שלא נכתבו בתמלול. הדבר יכול ללמד על הגישה הפדגוגית של מניטו להתחבר לקהל שומעיו, דרך שאלות ועיסוק בשפה ובתרבות שהקהל מכיר וחי אותן. להבהרה נוספת של ההבדל בין העברית לשאר השפות, בהקשר של ההווה והפועל, ראו בסוד העברי כרך 1 שער ראשון: "בלשון הקודש, בשונה מלשונות רבות אחרות, הפועל 'להיות' איננו פועל עזר, כי אם פועל המורה על מציאות עצמאית. באנגלית אנו אומרים: I am going, ובצרפתית: Je suis assis. בשפות אלו, הפועל הי"ה הוא פועל עזר. לעומת זאת, בעברית הפועל הי"ה הוא פועל עצמאי, המורה על מצב של קיום עצמאי".

כא, ט-י). המילה האחרונה של הפסוק הראשון זה 'מצחק' – וזה מגדיר את ישמעאל. המילה האחרונה של הפסוק השני זה 'יצחק' – וזה מגדיר את יצחק. מה ההבדל בין ישמעאל ויצחק? שניהם יש להם את היכולת לצחוק, מכיוון שהם נמצאים בביתו של אברהם אבינו. הם יודעים שיש בורא, אז השמחה היא אפשרית. אם יש בורא השמחה היא אפשרית. אבל ההבדל שישמעאל מצחק בהווה, ויצחק יצחק בעתיד. כי הוא לשון הפסוק: "אֵז וְיִמְלֵא שְׂחוֹק פִּינוֹ" (תהילים קכו, ב). ומי שמצחק בהווה זה סימן שיש לו נטייה להיות¹¹ רשע. וזה מה שאומרים במדרש (בראשית רבה נג, יא): הצחוק הזה זה גילוי עריות, שפיכות דמים, עבודה זרה. מאיפה ראו את זה בצחוק של ילד? אלא מי שמצחק בהווה, יש נטייה להיות רשע. זה רשעות. אם אני מסתפק במצב של העולם של טוב ורע – אני שייך לטוב ורע, אני לא צדיק. זה מובן? אז היהודי מונע את עצמו להיות רק בצחוק, עד אחרית הימים. וזה גמרא מפורשת: "אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר: אז ימלא שחוק פינו" (ברכות לא ע"א).

קהל: מי אומר את זה?

מניטו: הגמרא! זה ר' שמעון בר יוחאי.

הר הבית בידינו?

קהל: האם היום יש בלבול, בעניין של הפילוסופיה זמן בין עבר, בין העתיד, בקשר לבעיה הקשה של הר הבית.

מניטו: של?

קהל: הר הבית.

מניטו: לא הבנתי בכלל את השאלה.

קהל: השאלה הייתה כזאת: היום, אנחנו תופסים את הר הבית כמשהו של העבר, שהוא לא, הוא לא התחדש, ב[...] האם יש כאן בלבול של תפיסה של הזמן,

מניטו: לא לא. אני חושב...

11. נשמע גם כמו: "לראות רשע".

קהל: או שיש עניין של גלות, או...

מניטו: זה, לא לא, זה מצב גלותי, כן. זה... אני חושב, אני שמעתי מפי רבנים מובהקים כי ב־1948 הגענו עד חומות ירושלים, לא זכינו יותר. אחר כך הגענו עד מרגלות ההר, לא זכינו יותר. עלינו, וירדנו. אז יבוא זמן שנעלה. לפי דעתי אני חושב שזה חולשה של הרבנות הראשית. הם מפחדים מהעתיד. ולכן הם חוזרים אחורה, כן...

קהל: יש סיפור על הרצי"ה, זכר צדיק לברכה, שכשניסו לעלות להר הבית הוא אמר: "הציבור לא איתנו". איך הרב מביין...?

מניטו: הציבור לא?

קהל: הציבור לא איתנו! הוא אמר – כאילו שהעם לא [מוכן].

מניטו: לא, [...] לפי מה שאני זוכר, בדרך כלל, הרצי"ה היה כל פעם רוצה להצדיק את ההחלטות של הרבנות הראשית.

הקשר ללאום: הנקודה שבה התנתקו הנוצרים מעם ישראל

קהל: לי מפריע, המובן הזה, זאת אומרת, בעצם היהדות... יש"ו וכל האלה שבאו אחריו, פטרוס וכולם, היו יהודים, יהודים בני יהודים ממש.

מניטו: יפה.

קהל: זאת אומרת שהם הכניסו את האתאיזם, והם היו צריכים לעורר את אדום, הם, היהודים שלנו, לעורר את אדום ליצור דת חדשה, אתאיסטית, כדברייך.

מניטו: כן.

קהל: אבל זה בעצם, הלא... זה בעצם מדמנו יצא! זה בניגוד לנטייה הטבעית לחזור!

מניטו: יפה, כן, אני רוצה ל...

קהל: זה מפריע לי מבחינת המחשבה!

מניטו: נכון. אני רוצה לנסות להשיב תשובה קצרה וברורה. אני אמרתי שתי פעמים: האדום הזה, רומי, שמע את הבשורה של האמונה מיהודים.

קהל: מיהודים.

מניטו: כן. אז זה החלק החיובי. הם, אני חושב שהם רציניים כשהם אומרים שהם מאמינים שהישועה היא אפשרית. והם – יש להם שאיפה לזה, יש להם חפץ לזה, רצון להיגאל. הם מחפשים ישועה.

קהל: אבל הם נגאלו כבר.

מניטו: מה?

קהל: כדבריהם – הם נגאלו כבר.

מניטו: לא לא, בכוח, רק בכוח. "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו" – יש לנו קדושה בכוח, ממה שקיבלנו את המצוות, אבל צריך לקיים את המצוות, זה הקדושה האמיתית. הם מדברים על החזרה של אותו איש, שנקרא Parousia¹² בלשון שלהם, ולפי דעתי כשאומרים שהם מחכים שיחזור, זה דומה מאוד לכמה יהודים שאומרים שמחכים שיבוא, אבל לא מחכים (צחוק), אבל לא מאמינים (צחוק). ואני חוזר לשאלה. אבל מכיוון שהם שייכים לתרבות היוונית-רומאית, אינם מסוגלים לתפוס את זה. ולכן, עד פאולוס, עד שאול (קהל: שאול התרסי), היו קשורים גם לתורה. אבל משאול הזה ואילך – הם ניתקו את עצמם מהתורה, מכיוון שההשפעה של התרבות היוונית-רומאית הייתה יותר גדולה מההשפעה של היהודים האלו.

אני לא רוצה, אין לנו מספיק זמן. לפי דעתי, וזה הודות לתנועה של חב"ד, אפשר להבין שיהודי שמאמין שהמשיח כבר בא – כל עוד שהוא נשאר יהודי הוא יהודי, והאמונה שלו זה אמונה שלו. אז הייתה תקופת מעבר, והיו כמה יהודים שהיה להם מדרשים משלהם, אמונה משלהם: הנוצרים הראשונים. אבל אחר כך, כשניתקו את עצמם מהיהדות בבחינת לאום, אז זה כבר חזרו להיות עבודה זרה. אז כל עוד מישהו שחושב שאולי המשיח התימני הוא משיח, כל עוד שהוא נשאר יהודי הוא יהודי. יש אפילו, יש יהודים מצוננים (צחוק).

12. מונח נוצרי שבא לתאר את ביאתו השנייה של אותו האיש באחרית הימים. האמונה בה היא אחת מהדוגמות הנוצריות ומופיעה ב"קרדו" (אני מאמין) הנוצרי.

הוא יהודי. יהודי מצונן זה יהודי (צחוק). אז יהודי אתאיסטי זה גם כן יהודי. אבל רומאי אתאיסטי זה לא יהודי (צחוק).

[הפסקה בהקלטה]

החזרה בתשובה של הערבים בחברון

מניטו...: דרך האסלאם. בסוף ההיסטוריה, כן? אבל חסר שיחזור בתשובה כלפי יצחק. שיחזור בתשובה כלפי יצחק, אז נקרא 'צדיק'. זה בספר בראשית, אני אראה לכם... זה בראשית? זה בסוף חיי שרה, הנה: "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וַיִּשְׁמְעֵאל" (בראשית כה, ט). אז רש"י מסביר: מכאן שחזר ישמעאל בתשובה כלפי יצחק, כי יצחק בא לפניו. הוא מוליך לפניו, הבן בכור היה יצחק. אז כשהוא מכיר בזה, כי יצחק הוא אצלו בחברון, זה היה בחברון, כן? אז כשיחזרו בתשובה... זה מובן?¹³

קהל: אבל משהו, לגבי עשיו – אין את התקלה הזאת, לכן...

מניטו: לא, כי מושג 'עשיו צדיק' – אין מושג כזה. כי עשיו צדיק זה יעקב.

קהל: כיצד בא לידי ביטוי התשובה שלו? של ישמעאל?

מניטו: שיכיר בזכויות של יצחק דווקא בחברון.

קהל: הוא יקום וילך?

[סוף ההקלטה]

13. להרחבה, ראו בשיעורו בעברית של מניטו בווידאו: 'סיפורה של הזהות העברית', שנמצא באתר המכון וביוטיוב: "ויש לנו כמה רמזים גם כן בסיפורים בין ישמעאל ויצחק: סופסוף ישמעאל יחזור בתשובה, עוד לא הגענו לזה. אבל סופסוף הוא יחזור בתשובה, אם אתם רוצים אני אקרא לכם את פירושו של רש"י על סוף חיי שרה של ישמעאל, כן? כשהוא מסכים להוליך את יצחק לפניו בחברון. הוא מודה בזה: שיצחק הוא בעל הבית בחברון. זה כתוב בתורה, כן. ואז נקרא 'צדיק', מכיוון שחזר בתשובה. עוד לא הגענו, כן? אני מקווה שעוד מעט נגיע לזה. אבל מה שמפתיע, כשממשלת ישראל החליטה להכין את הסיפור הזה, אין שום עיר ערבית בארץ ישראל חוץ מחברון שקמה גם כן עיר יהודית – קרית ארבע. אז זה יקרה שמה, לפי התורה. שישמעאל יודה בזה שיצחק הוא בעל הבית בארץ ישראל".